

op tafel zal blijven liggen. Want de laatste vraag die ons bezighoudt, betreft zijn zo omstreden koloniale schuld. Hoe groot is nu eigenlijk de omvang van de schade die Leopold al dan niet heeft aangericht in Congo?

Het kwaad in al zijn gedaantes

Geen van ons is eendimensionaal. Veruit de meesten verdienen het niet om duivels dan wel heilig verklaard te worden. Mensen maken fouten en vergissingen. Sommigen begaan onvergeeflijke misdaden. Men rekent ze hun aan, vaak terecht. Leaders ondernemen acties en stellen daden, soms uit koele berekening, soms uit zuiver idealisme. Vervolgens velt de jury – soms eeuwen later – een moreel oordeel, welwillend of unfair, genuanceerd of radicaal, en vaak met een verborgen agenda. Een proces dat niet altijd volgens eerlijke spelregels verloopt. Napoleon, zelf een groot geschiedeniskenner, zei ooit: 'De echte waarheden zijn moeilijk te vinden in de geschiedenis. Er bestaan zoveel waarheden! Die historische waarheid die men zo graag inroept en die iedereen goed uitkomt, is niet meer dan een woord: ze bestaat niet op het ogenblik van de gebeurtenissen, in de hitte van tegengestelde passies. En indien men het er later toch over eens wordt, is dat omdat de belanghebbenden en de betrokkenen er niet meer zijn. Wat is dan die historische waarheid, voor het merendeel van de tijd?' Zeer terecht stelde de keizer dat de geschiedenis oordeelt op basis van twee essentiële en zeer verschillende dingen: de materiële feiten enerzijds, en de morele intenties anderzijds. De materiële feiten zouden eigenlijk ontegensprekelijk moeten zijn. Maar zelfs dat lukt niet, noch in zijn geval, noch in dat van Leopold II. 'Ik daag u uit om twee verslaggevingen te vinden die hetzelfde vertellen; soms lijken ze meer op eeuwigdurende processen', aldus Napoleon. Nog erger is het gesteld met de morele intenties van historische personages. Napoleon

verwijst hierbij naar een van de hardnekkigste fouten die de beoordelaars kunnen begaan, het anachronisme: 'Hoe zullen we die kunnen terugvinden, zelfs als we ervan uitgaan dat de geschiedschrijvers te goeder trouw zijn? Wat als ze kwade bedoelingen hebben, wat als ze een belang te verdedigen hebben of er passie in het spel is? Ik heb een bevel gegeven, maar wie zal later mijn gedachten kunnen lezen die achter dat bevel schuilgingen? Toch zul je zien dat iedereen er zijn eigen bevel van zal maken, het zal doen passen in zijn eigen theorie. Het maakt allemaal niets uit.' Ik heb deze woorden vaak herlezen tijdens het bestuderen van Leopold II. Zijn verhaal is veelomvattend en ambigu. Ik wenste er geen twitterachtig losjes-uit-de-polsoordeel over te vellen.

Leopold was een man van zijn tijd, in de goede en de slechte betekenis. Wat anderen afschrikte, koesterde hij aan de borst: het kijken over de horizon. Het overleven van België en de monarchie stonden voor hem voorop. Daarom spande hij zich in om het land een plaats in de wereld te bezorgen, in de mondiale economie avant la lettre. Want zo zag hij de dingen: wie te veel naar de eigen navel staarde, zou ten onder gaan. Het leidde tot ontelbare studiereizen, tientallen projecten in verre landen en uiteindelijk in Congo, dat hij koloniseerde omdat hij geloofde in het nut van een kolonie. België deed dat niet. Beide hebben zich daarbij verkeken op de financiële gevolgen, en zeker op de sociale en menselijke gevolgen. Het parlement had hem kunnen stoppen door niet toe te staan dat hij een dubbele kroon zou dragen. Dat deed het niet. Men liet hem het avontuur op eigen houtje aangaan. Hoe dan ook blijft Leopolds Congolese balans een delicaat vraagstuk dat nog steeds op een definitieve oplossing wacht. Wat heeft hij er nu eigenlijk aangericht? En wie heeft er baat bij gehad? Laten we beginnen met België. Na al de optelsommen van wat Leopold, de Belgische staat en de EIC aan elkaar hebben gegeven of van elkaar hebben gekregen, blijft de nuchtere vaststelling overeind dat het vooral België is geweest dat er het meeste voordeel uit gehaald heeft. Het land heeft 40 miljoen geïnvesteerd tot 1908. Uit Congo

heeft het direct en indirect 66 miljoen binnengekregen. Een positief saldo dus van 26 miljoen frank.⁵⁷³ En Leopold zelf? Zelfverrijking is volgens historicus Jean Stengers – degene die het verst in het web van Leopolds financiën is doorgedrongen – niet zijn drijfveer geweest, althans niet de voornaamste. Zijn persoonlijke fortuin is er volgens Stengers uiteindelijk tussen de 5 en 10 miljoen lichter op geworden.⁵⁷⁴ De echte winsten zaten in het netwerk van stichtingen en natuurlijk ook de Koninklijke Schenking, waarover we eerder schreven. In totaal heeft Leopold voor 30 miljoen frank (omgerekend 179 miljoen euro) werken bekostigd die rechtstreeks ten goede kwamen aan België.⁵⁷⁵ Belangrijke kanttekening is evenwel dat hij via zijn stichtingen inderdaad veel 'Congogeld' besteed heeft aan België – en niet aan zichzelf – maar naar verhouding heel wat minder geld uitgaf aan infrastructuurwerken in Congo. Kort door de bocht beweringen die stellen dat de winsten 'in de koffers van Leopold II'⁵⁷⁶ terechtgekomen zijn, dienen dan ook met een paar stevige korrels zout genomen.

Een veel heikeler kwestie die zijn geschiedenis heeft belast, is natuurlijk de balans in Congo zelf. De polemiek hierover kent maximalisten en minimalisten, die beiden uitblinken in een gebrek aan nuance. Ons boek schaart zich bij geen van beiden. Wel zetten we hun wederzijdse redeneringen op een rijtje. Het wordt door velen als een onomstotelijke waarheid aangenomen dat Leopold zich in Congo als een massamoordenaar heeft gedragen. Een zware aantijging. Laten we beginnen met het aantal doden dat is gevallen in Leopolds Congo-Vrijstaat. Een zeer complexe kwestie is dat. Want de basisgegevens, de harde cijfers, ontbreken. 'We spreken over de demografische evolutie in de EIC zoals blinden spreken over het kleurenspectrum', liet een demografisch expert noteren.⁵⁷⁷ Anders gezegd: we weten het niet. Dat is eigenlijk niet zo moeilijk te verklaren. Niemand weet hoeveel inwoners het gebied telde voordat de kolonisatie begon, noch wat de sterftcijfers toen waren. Aanvankelijk schatte Stanley het aantal inwoners op 28 miljoen. Later waren het er plots 42 miljoen. Dat was nonsens. Stanley maakte een rekenkundige vergissing door te denken

dat de bevolkingsdensiteit overal even groot was. George Washington Williams, een criticus van Leopold, schatte het bevolkingsaantal nog veel lager: 15 miljoen in 1890. Zelfs Morel gaf toe dat hij het ook niet wist en waarschuwde voor overschattingen. Het EIC-bestuur in Boma meende in 1904 30 miljoen mensen geteld te hebben, al gaf het toe dat de foutenmarge enorm kon zijn. Recent (in 2018) kwam UCL-demograaf Jean-Paul Sanderson tot een waarschijnlijkheidsberekening van 10 tot maximaal 15 miljoen inwoners in 1885. Maar hoeveel het er in de volgende jaren van de EIC exact zijn geweest, wie kan dat zeggen? De gepubliceerde cijfers lijken in sommige gevallen zelfs in dienst te staan van de ideologische overtuigingen en de politieke agenda van degenen die ze neergeschreven hebben.⁵⁷⁸

Keren we terug naar het dodental. Als we niet weten hoeveel mensen er bij de oprichting van de EIC leefden, is een berekening van de sterfteratio in het beste geval semiwetenschappelijk giswerk. Sommige, eerder sensatiebeluste auteurs gewagen van 10 à 15 miljoen doden – de geringe precisie van deze cijfers zeggen al voldoende over hun juistheid. Deze beweringen berusten niet op bewijsmateriaal, aangezien het in onvoldoende mate bestaat. Een vaagheid die natuurlijk geen pretext kan zijn om te ontkennen dat de rubberwinning een massale sterfte heeft veroorzaakt. Maar de cijfers zijn ten prooi aan twijfels en hevige discussies tussen degenen voor wie geen gok te hoog ligt – de maximalisten – en degenen die denken dat er schromelijk met de natte vinger is geteld – de minimalisten. De maximalistische strekking houdt ons voor dat niet minder dan de helft van de Congolezen is omgekomen onder het Vrijstaatbewind. Dat zou dus inhouden dat er vele miljoenen doden zijn gevallen. Het bontst maakt de Amerikaan Hochschild het, de auteur die we al eerder in dit boek konden betrappen op geschiedkundige slordigheid. Hochschild stelt boudweg dat Leopold II verantwoordelijk is voor de dood van 10 miljoen Congolezen onder zijn bewind. Evenveel dus als er inwoners waren volgens bovenvermelde demograaf. Hochschild's stelling is uitermate geschikt als krantenkop, maar zal geen halve minuut

standhouden in een wetenschappelijk debat. Waar zijn de bewijzen? Het is een vraag van de minimalisten waarop de maximalisten knarsend het antwoord schuldig blijven.

Diametraal tegenover hen staan de minimalisten. Zij wijzen op de onbetrouwbare, zelfs niet-bestaande demografische gegevens uit die tijd en de uiterst vage berekeningswijze van de maximalisten, die hun monstercijfers niet hard kunnen maken. De minimalisten betwisten niet alleen het aantal doden, maar ook de doodsoorzaak. Ze ontkennen niet dat er vermoord is, maar ze wijzen op een reeks andere doodsoorzaken: de lage geboortecijfers, de voedseltekorten ten gevolge van misoogsten en jarenlange droogtes, migratie, stammenoorlogen, de slavernij, de slaapziekte, de pokken en andere uiterst dodelijke epidemies, waarvoor de Vrijstaat niet verantwoordelijk kan worden gesteld. Ze hebben een punt. Het is in de geschiedenis van de mensheid helaas vaker voorgekomen dat hele populaties verdwenen, niet door oorlog of uitroeiing, maar door onvoorspelbare natuurfenomenen en epidemies. Dat was het lot van de indiaanse volksstammen in Zuid-Amerika toen ze in aanraking kwamen met de pokken. De kruisvaarders brachten de pest mee van het Midden-Oosten tot in noordelijk Europa. Het was, zo men wil, een effect van de toenmalige mondialisering, die niet alleen gold voor economische factoren, maar ook voor ziektes, microben en virussen. Syfilis werd in Engeland 'the French disease' genoemd, in Frankrijk 'la maladie italienne' en in Italië 'de ziekte van Napels'. Dat alles in het spoor van de legerscharen die in Italië gevochten hadden en naar huis waren teruggekeerd met een vervelende plaag in de broek. Telkens als er nieuwe werelddelen werden ontdekt, ging de sterfte er drastisch omhoog.⁵⁷⁹ Dat gold zeker ook voor Congo. Het lijkt er sterk op dat zeer hoge sterftcijfers mede het gevolg waren van volksverhuizingen, waardoor honderdduizenden in contact gekomen zijn met mensen en volkeren die ze nog nooit hadden ontmoet. Wat niet wegneemt dat de oorlogen – bijvoorbeeld de antislavernijveldtochten tussen 1893 en 1894 – sterk hebben bijgedragen aan de verspreiding van de

pokken in het oosten van het land. De conclusie dringt zich op dat veel van die volksverhuizingen veroorzaakt werden door de winning van rubber en andere grondstoffen én de daaropvolgende vlucht van veel inlanders naar andere gebieden. De nevenverschijnselen van geweldpleging zijn vaak veel belangrijker zijn dan de eigenlijk geweldpleging zelf. Een rapport van het International Rescue Committee over het recent conflict (vanaf 1996) in de Democratische Republiek Congo wees bijvoorbeeld uit dat 'slechts 0,4 procent van de geschatte 5,4 miljoen slachtoffers van dat conflict direct toe te schrijven is aan het gebruik van geweld. De overgrote meerderheid is ten prooi gevallen aan ziektes, ondervoeding en neonatale sterfte.'⁵⁸⁰ Dat lijkt ook in het Congo van de EIC het geval te zijn geweest.

Wat de verhouding is geweest tussen al deze mogelijke doodsoorzaken? Geen van beide kampen kan die vraag geloofwaardig beantwoorden. Genuanceerdere historici stellen daarom dat het nog steeds wachten is op de ultieme, definitieve en betrouwbare conclusie over de relatie tussen de bevolkingsafname en het beleid van de Vrijstaat.⁵⁸¹ Men kan zich echter afvragen of in het huidige hypergevoelige en gepolariseerde klimaat rond het onderwerp de echte, objectieve historici hun koud-watervrees durven te overwinnen om de resultaten van fundamentele, historische onderzoeken kenbaar te maken. Maar zelfs een drastische bijstelling van de rampzalige cijfers en boude stellingen van maximalisten als Morel en Hochschild verandert niets aan de fundamentele vaststelling dat het koloniaal systeem in die jaren uiterst brutaal en hardvochtig was en in veel gevallen, én naar hedendaagse criteria, als misdaden tegen de menselijkheid moeten worden gekwalificeerd. Dus is ook de hedendaagse minimalistische stelling aanvechtbaar. De bevolkingsafname was inderdaad te wijten aan meerdere oorzaken. Maar dat neemt niet weg dat de staat buitenproportioneel geweld heeft gebruikt. Moord en doodslag werden er toelaatbaar geacht of te vaak onbestraft gelaten. En daarover kunnen de minimalisten evenmin juiste cijfers geven. Al dit soort ongerijmdheden en onbekenden maakt geen van beide extreme strekkingen erg geloofwaardig.

Waar ik echter voorbehoud aanteken is wanneer sommigen – niet gestoord door kennis van de geschiedenis – dit alles vergelijken met Hitlers uitroeiing van de Joden, de Holocaust. Die vergelijking loopt mank. Bovendien holt ze het begrip 'Holocaust' uit. Hitler en het naziregime beoogden, propageerden en organiseerden doelbewust massamoord op industriële schaal met een racistisch motief. Daarvan is in de verste verte geen sprake in Leopolds verhaal. In de Congo-Vrijstaat bestond niets wat geleek op de nazi-ideologie. Er was geen systematische propaganda tegen een ras, geen aangewakkerde en eeuwenoude haatgevoelens tegen een als gevaarlijk en dominant gepercipieerde mensensoort. Om dezelfde redenen is ook het gebruik van het begrip 'genocide' in deze context niet van toepassing. De concessie-maatschappijen en de Congo-Vrijstaat zelf kunnen van onnoemelijke misbruiken en wandaden beschuldigd worden. Maar niet van een voorbedachte en gesystematiseerde massamoord met de vernietiging van een volk als oogmerk. Het volstaat niet om een kolossaal sterftecijfer en zelfs massamoord vast te stellen om te kunnen spreken van genocide. De norm is hier gesteld door de Verenigde Naties. In 1948 definieerden die genocide als 'handelingen, gepleegd met de bedoeling om een nationale, etnische, godsdienstige groep, dan wel een groep behorende tot een bepaald ras, geheel of gedeeltelijk als zodanig te vernietigen door het doden van leden van de groep; het toebrengen van ernstig lichamelijk of geestelijk letsel aan leden van de groep; het opzettelijk aan de groep opleggen van levensvoorwaarden die gericht zijn op haar gehele of gedeeltelijke lichamelijke vernietiging; het nemen van maatregelen, bedoeld om geboorten binnen de groep te voorkomen en het gewelddadig overbrengen van kinderen van de groep naar een andere groep'.⁵⁸² Het is overduidelijk dat de gebeurtenissen in Congo-Vrijstaat niet onder deze definitie vallen. Maar de vaststelling dat bepaalde verschikkingen niet als genocide beschouwd kunnen worden, betekent natuurlijk niet dat ze minder verwerpelijk zouden zijn.

Het punt hier is: had Leopold II dat allemaal op voorhand kunnen weten en moeten voorzien? Weten misschien niet, voorzien zeer zeker. Had de koloniale macht niet kunnen inschatten dat haar systeem voor veel onheil zou zorgen? Daarover valt met zekerheid te zeggen dat de EIC én Leopold in de fout zijn gegaan. Eerst en vooral veroorzaakte Leopold een fundamentele constructiefout in de Vrijstaat: het ontbreken van elke vorm van parlementaire controle. Hij wilde een systeem dat hem en zijn regeringsapparaat carte blanche verschaftte. Leopold II was dan ook geen kind van de verlichting; hij voelde zich bijzonder goed in zijn rol van ancien-régimevorst. Dus maakte hij van de Vrijstaat een koninkrijk dat niet zou misstaan hebben in de vijftiende eeuw, maar dat deed het wel in de twintigste. Tweede onvoorzienigheid was dat hij de Vrijstaat steeds in een permanente staat van onderfinanciering heeft gehouden. Het gevolg was dat administratief toezicht in Congo ontbrak en het rechtsapparaat niet die naam waardig was. De EIC beschikte over de wil en het vermogen om de aanzienlijke natuurlijke rijkdommen op zijn grondgebied te ontginnen, maar beschikte niet over de middelen (en allicht ook niet over de wil) om controle uit te oefenen op de wijze waarop die ontginning geschiedde. Het doelbewust doden van mensen maakte – wellicht – minder slachtoffers dan het blootstellen van de inlanders aan ongezonde, vaak mensonwaardige werkomstandigheden tijdens de lange tochten door de jungle op zoek naar rubber. Daarbij tolereerde de administratie van zijn functionarissen een gebruik van geweld dat zelfs naar toenmalige Europese normen onaanvaardbaar was. Daar komen nog bij de nauwelijks te bevatten uitgestrektheid van Congo, het zeer beperkte aantal Europese functionarissen, de traagheid van communicatie- en transportverbindingen. In de kritische aanvangsjaren van de EIC was er slechts een tweewekelijkse scheepsverbinding met Europa. Pas bij aanvang van 1895 zou de Léopoldville als eerste Belgische schip de reis van Antwerpen naar Matadi maken. En hoe verder afgelegen en moeilijker bestuurbaar de gekoloniseerde gebieden waren, hoe hoger de tolerantie voor geweld en hoe geringer de kennis erover. Dit falen van de staat heeft

velen een gevoel van almacht en straffeloosheid bezorgd. Waren de inlanders soms even barbaars? Zeker wel. Maar was het niet in de eerste plaats aan de mensen die het begrip 'beschaving' hoog in hun vaandel voerden, om zich te gedragen naar de normen van hun eigen cultuur? Allicht was dat een moeilijke opgave in een systeem waarbij de staat zijn militaire middelen gebruikte om conflicten inzake arbeidsomstandigheden, productiemethodes, handel en belastingen af te handelen en af te dwingen.

Het staat buiten kijf dat Leopold op de hoogte was van veel van deze anomalieën en er grote problemen mee had. De beschrijvingen van de taferelen die zich in zijn kolonie hadden afgespeeld, wekten bij hem een besef van hopeloosheid en drukkend verantwoordelijkheidsbesef op. Daarover zijn de bronnen duidelijk. Maar zijn interpretatie van de feiten was zeer ontoereikend. Aanvankelijk meende hij dat het om geïsoleerde gevallen ging. Later zocht hij de oorzaak bij het tekort aan blanke bevelvoerders, waardoor de ongecontroleerde zwarte soldaten hun laagste instincten konden botvieren. Nooit stelde hij het systeem van de Vrijstaat zelf ter discussie. Telkens opnieuw deed hij aan symptoombestrijding. Maar de ziekte zelf genas hij niet. Vanuit Brussel riep Leopold op tot beschaafd gedrag en strenge straffen voor overtreders. Maar om die mooie principes af te dwingen en voldoende geschoolde ambtenaren naar Congo te sturen was er veel geld nodig. En dat geld wilde hij niet op tafel leggen. Voortdurend worstelde hij met een dilemma: natuurlijk wenste hij geen gruweldaden in Congo, maar anderzijds wilde hij de inkomstenstroom uit de rubberwouden niet missen. Dus liet hij begaan. Door zijn aanhoudende druk om de winst op te schroeven veroorzaakte hij nog meer ellende bij de bevolking. En waar Leopold wel optrad – of dat trachtte te doen – tegen gerichte geweldpleging, had hij ondermaats weinig aandacht voor het leef- en werkklimaat binnen het gedwongen arbeidssysteem.

Een fatale vergissing was het ook om de bezoldiging van de functionarissen die toezicht hielden op de rubberwinning afhankelijk te maken

van de hoeveelheden die ze konden opbrengen. Leopold kopieerde daarmee het systeem dat de Nederlanders in Java hadden ingevoerd. Dat bonussysteem, gecombineerd met een onophoudelijke druk op de administratie om inkomsten te genereren, zette een spiraal van dwang en geweld in werking. Leopold zal het niet zo bedoeld hebben, maar hij heeft het wel veroorzaakt. Daar komt nog bij dat deze functionarissen onderbemand en ondergekwalificeerd waren. Velen waren moreel noch intellectueel opgewassen tegen de geheel nieuwe taakstellingen en uitdagingen van dit onbekende continent. In Brussel is toen niet nagedacht over de gevolgen. Piepjonge ambtenaren die in een veeleisende en – niet te vergeten – gevaarlijke omgeving, zonder kennis van taal en gebruiken op wapengeweld zouden vertrouwen om hun gezag af te dwingen? Was het niet te voorzien dat het decennia zou duren voordat de staat echt zou functioneren? En ook dat is – met name na het eerste decennium van de EIC – wel degelijk Leopolds verantwoordelijkheid. Zelfs nadat de EIC na 1895 winst begon te maken, werd er veel te weinig geïnvesteerd in een stevige ruggengraat voor de jonge staat.

De vergelijking met de Holocaust en de benadrukking van de foute kanten van de EIC verhullen het onloochenbare feit dat er ook, maar niet voornamelijk, goede bedoelingen ten grondslag van de EIC hebben gelegen en dat er ook Belgen met goede intenties in de Vrijstaat gewerkt hebben.⁵⁸³ De uitvoering die gegeven werd aan idealen als 'beschaving' en 'kerstening', mag naar hedendaagse normen bekritiseerbaar zijn, in de hoofden van een ondefinieerbaar aantal staatsfunctionarissen, missionarissen en anderen sproten ze voort uit altruïsme en medemenselijkheid. Maar het was niet te vergelijken met het humanisme van vandaag. De zucht naar winst en premies lokte brutaliteit uit jegens de bevolking. Maar niet bij iedereen. Naast de rotte appels in de mand lieten zich in de rubberwinning ook volstrekt eerbare en verstandige functionarissen opmerken. De brieven en dagboeken van hoge ambtenaren zoals Alphonse Cabra, Paul Lemarinel of zelfs een bescheiden bediende zoals Harry Bombeeck

getuigen hiervan. Ze bewijzen dat er ook een andere manier bestond om met de inlanders om te gaan, die tot ieders tevredenheid en welvaart heeft geleid.⁵⁸⁴ Kunnen we ook gewagen van een vergelijkbaar altruïsme en medemenselijkheid bij Leopold II? Dat is beslist de moeilijkste kwestie. In vele van de hedendaagse interpretaties van het Congogebeuren staat Leopold centraal als bron van alle kwaad. Een absolutistische tiran die aan het hoofd stond van een doodseskader dat miljoenen gewetenloos de ondergang in joeg om het slijk der aarde. Het is een karikatuur van de historische werkelijkheid. Nooit heeft de koning-soeverein de opdracht tot doden gegeven. Maar had hij er weet van dat een deel van zijn functionarissen dat uit eigen beweging deed of kon doen? We zijn geneigd te denken van wel. Zeker na de Arabische oorlog tegen de slavenhandelaars was duidelijk geworden dat niet de gevechten zelf, maar de gevolgen ervan, de volksverhuizingen en de economische verwoestingen, enorm veel slachtoffers maakten. Had de koning toen al niet moeten beseffen dat bevelen die in Europa nooit tot dit soort catastrofes aanleiding zouden hebben gegeven, in Afrika een veel rampzaliger effect zouden sorteren? En als hij het heeft beseft, waarom heeft hij het beleid dan niet aangepast? Het antwoord op die vraag kan slechts zijn dat de wandaden in zijn ogen niet het gevolg waren van het systeem, maar uitwassen ervan. Bovendien was de overlevingsdrang om de EIC boven water te houden sterker dan eventuele morele bezwaren.

Zwart-witverhalen zijn even gemakkelijk verteerbaar als onjuist. Zelfs de toenmalige critici waren veel genuanceerder dan die van vandaag. Het rapport van de Internationale Onderzoekscommissie was in zijn eerste hoofdstuk zeer lovend voor de weldaden van de EIC. Natuurlijk stonden de commissieleden deels onder invloed van Leopold. Ze waren niet helemaal objectief. Maar Roger Casement, de Britse consul, is niet een man die men van sympathie voor de Congosoeverein kan verdenken. Er is geen enkele reden waarom Casement goede dingen over Leopold gezegd zou hebben, tenzij ze waar waren. Casement riskeerde niets als hij het hele Congoverhaal met de grond gelijk

had gemaakt. Maar dat heeft hij niet gedaan. We moeten hem dus geloven wanneer hij in zijn beroemde verslag over de wantoestanden ook aandacht had voor de 'energieke Europese tussenkomst' en Leopold op een aantal aspecten grote lof heeft toegezwaaid. Hij schreef prijzende woorden over de goed onderhouden posten, de spoorwegen en de uitmuntende riviervervoeren. En boven alles prees Casement het verdwijnen van de slavernij die hem bij een vorig bezoek, zestien jaar eerder, zo had geschokt had. 'De prijzenswaardigste actie van alles wat de Congolese regering gedaan heeft, is waarschijnlijk het grondig uitroeien van dit wijdverspreide kwaad.'⁵⁸⁵ Het zijn zelden geciteerde zinnen, maar ze bestaan wel en ze zijn waarheidsgetrouw.

In de slagschaduw van de gruwelbeelden zijn de schaarse positieve kenmerken van de EIC helemaal verdwenen. Dat Leopold bij aanvang – en misschien zelfs nadien – *ook* humanitaire bedoelingen inriep, wordt volkomen terzijde geschoven of geïnterpreteerd als een schijnvertoning. Misschien terecht, misschien niet. Maar anderzijds dient ook gezegd dat het hedendaagse discours – in bepaalde gevallen – ieder positief daglicht op de congostaat als verdacht afschildert. 'Van de hooggestemde, idealistische aanspraken waarmee de kolonisatie van Midden-Afrika verantwoord werd, is niets in huis gekomen', las men zeer onlangs in een boek over Nederlandstalige literatuur aangaande Congo.⁵⁸⁶ Is dat zo? Misschien past ook hier wat zin voor nuanceren en aandacht voor feitelijkheid. Leopolds veldtochten tegen de slavenhandelaars hebben allicht duizenden mensen het leven gered. De ondergang van de slavenhandel is geen geringe prestatie. Van alle aantastingen van de mensenrechten was en is slavernij de extreemste. Hoe men het ook bekijkt, in Midden-Afrika is deze gesel van de mensheid dankzij Leopold verslagen. Vele militairen, leken, zendelingen, Belgen en andere Europeanen hebben er hun leven voor gegeven. Het was geen Belg maar een Britse protestantse missionaris, George Grenfell, die dat goed inschatte. Deze Congokenner was de meest vooraanstaande missionaris van het moment. Grenfell was zeer kritisch over de praktijken in de concessiegebieden. Maar hij zag beide zijden van

de medaille en wist te vertellen dat er zich enorme ontwikkelingen ten goede hadden voorgedaan: 'De meest geslaagde actie was die tegen de plaag van de Arabische slavenhandel, die ik heb meegemaakt in 1884 en zich uitstreckte van Zanzibar tot Ujiji en de Stanleywatervallen, en die zonder enige twijfel het hele Congobekken tot aan de oceaan had overmeesterd, indien het leger van koning Leopold haar niet gestopt had en een einde maakte aan de Arabische overheersing van Midden-Afrika.'⁵⁸⁷ Waar natuurlijk de gedwongen inlijvingen in de Force Publique en de opgelegde arbeid tegenover staan. Slavernij was dit niet, maar kenmerken ervan had het wel degelijk.

En wat te zeggen van de strijd die de EIC voerde tegen barbaarse zeden en gewoonten? Hoe vreselijk het eraan toeging, hebben vele ontdekkingsreizigers uitvoerig gedocumenteerd. Ze moesten vaak machteloos toekijken bij tribale slachtpartijen, verminkingen, kanibalisme en andere gruwelen. Dit soort praktijken werd met hand en tand bestreden door een aantal missionarissen en EIC-ambtenaren. Maar bij de overname van Congo in 1908 waren ze nog steeds niet helemaal uit de lokale zeden verdwenen.

Maar ook op het materiële vlak is de EIC geen eenzijdig verhaal geweest. Hoe zou bijvoorbeeld de economische ontwikkeling van Congo er zonder de Vrijstaat uitgezien hebben? Sommigen beweren dat de exportgerichtheid van de EIC zeer negatieve gevolgen had voor de traditionele landbouw in Congo. Omdat velen moesten werken in de rubberontginning, was er geen tijd meer voor de traditionele activiteiten. Daar staat tegenover dat ook op onthutsend snelle wijze een moderniseringsproces op gang is gebracht, dat de basis vormde voor een nieuwe economische structuur. Infrastructuurwerken als wegen, honderden kilometers spoorlijnen, moderne havens en dergelijke zijn daarvan de bekendste voorbeelden, ook al werden die vaak uit de koloniale begroting betaald en dus door de gekoloniseerden zelf gefinancierd. Zeker is dat de infrastructuur van havens, wegen en vooral spoorwegen van ontzaglijk belang geweest zijn voor de regio. Zonder

de 380 kilometer lange spoorweg Matadi-Léopoldville had de economische ontwikkeling van Congo nooit kunnen plaatsvinden. De winsten die de kolonie maakten dankzij die infrastructuur, kwamen nooit rechtstreeks ten goede van de lokale bevolking. Dat klopt. Maar waar zou Congo in de daaropvolgende decennia gestaan hebben zonder? Verder of niet? Een zeer complexe materie is dit alles, voer voor een ander boek, over het tijdperk van Belgisch Congo en de huidige Democratische Republiek Congo. Men zou het haast vergeten, maar toen Leopold en de zijnen in Congo aan het werk togen, bestond daar – buiten het Arabisch schrift in Oost-Afrika – geen geschreven taal, noch was er een gemeenschappelijke taal. Ook al onderhielden sommige Afrikaanse samenlevingen al sinds lang commerciële activiteiten met andere werelddelen, onderling leefden de vierhonderd stammen in Midden-Afrika vaak op zichzelf. En taal is verbindend, zoals we weten. Ze creëert een volk, een solidariteitsgevoel, een natie. De algemene invoering van een eenheidstaal, het Frans, was van cruciaal belang voor de vorming van een nieuw, eigentijds land. Het heeft blanke en vooral zwarte Congolezen in staat gesteld om voor het eerst te communiceren met andere volkeren, met Europa en de wereld. Maar net zoals men niet van de inlanders mocht verwachten dat ze na een paar jaar contact met Europeanen al meteen evolueerden zoals de kolonisatoren dat wilden, zo kon men ook niet verwachten dat de Europeanen na slechts enkele decennia met een perfect functionerend onderwijs en taalonderricht voor de dag konden komen. Enerzijds had Congo-Vrijstaat behoefte aan minimaal geschoolde militaire en administratieve hulpkrachten met technische capaciteiten. Het onderwijsprogramma van de eerste staatsscholen beperkte zich tot het leren lezen en schrijven en het aanleren van een vak. Anderzijds stond voor de missies het onderwijs volledig in het teken van de beschaving en evangelisatie. De beschavende rol van de missies werd algemeen erkend, zelfs aan liberale zijde. Aangezien een seculier onderwijssysteem voor de kolonie onbetaalbaar was en er nooit voldoende burgerlijk onderwijzend personeel kon worden gerekruteerd, waren de missies dus essentieel voor de eerste, elementaire vormen

van onderwijs. Leopold besloot om de missies, die zelf een deel van de onderwijskosten droegen, financieel te steunen. Belangeloos deden de missies dat niet. Zowel katholieken als protestanten waren van mening dat basisonderwijs, leren lezen en schrijven en godsdienstonderricht noodzakelijk waren om bekeringen te stimuleren. Ook hier is vaak onethisch gehandeld. Het is een onderwerp dat los staat van ons boek en reeds door anderen is behandeld.⁸⁸ Los daarvan zijn er wel degelijk aanzienlijke inspanningen geleverd om de lokale bevolking te scholen op een manier die ze zelf niet voor elkaar kreeg.

Een niet onaanzienlijke bijdrage aan het staatsvormingsproces in Congo was de invoering van een belastingsysteem. Dat werd in die tijd als een krachtig beschavingsmiddel beschouwd. Het directe doel van de belastingen was het spijzen van de staatskas. De dwangarbeid was er een verwerpelijke uiting van. In de voorbije pagina's is veel kritiek geuit op de gedwongen arbeid als vorm van belasting. Bij afwezigheid van een monetair systeem werd dwangarbeid gerechtvaardigd door het principe dat gekoloniseerde volkeren voor hun eigen administratie en beschaving moesten betalen. Een zeer controversieel principe uiteraard. Maar niet naar de normen van die tijd. Alle kolonisatoren uit die tijd, of ze nu Belg waren of anderszins, rechtvaardigden het koloniale avontuur met de redenering dat de autochtone bevolking zich niet op eigen kracht kon beschaven, maar hiervoor de hulp van Europa nodig had. Daarom moest de inheemse bevolking enerzijds beschermd worden tegen slavernij en allerlei kwalijke invloeden, zoals bijvoorbeeld besmettelijke ziekten of de eigen barbaarse gebruiken, zoals kannibalisme. Anderzijds moesten zij volgens de EIC aangespoord worden om harder te werken, een arbeidsethos aan te kweken en welstand te vergaren. In de ogen van de EIC waren een hoge belastingdruk en de verplichte rubberteelt de middelen daartoe. Maar idealen kosten geld. Dat geld werd verdiend met methodes die ons vandaag de dag diep schokken.

Als men die specifieke tijdsgebonden context in ogenschouw neemt, rijst de vraag of en hoe Leopold dit anders had kunnen aanpakken in een wereld waarin men geen geld kende, en mensen de noodzaak niet inzagen om een deel van hun inkomsten af te staan aan de staat en zelfs het begrip 'staat' niet eens bevatten? Het verstandigste was allicht geweest om zijn verlies te nemen en de hele EIC af te blazen. Maar zo zat hij niet in elkaar. Dus deed hij wat toenmalige en staten deden en tegenwoordige staten doen: een verplicht deel van het persoonlijke inkomen afroemen ten behoeve van de financiering van de collectieve voorzieningen en behoeften. Concreet: 40 arbeidsuren per maand. Een principe van inkomstenverdeling dat verdedigbaar is, op voorwaarde dat het juist en rechtvaardig wordt uitgevoerd. Maar daar knelde het schoentje. Want opnieuw faalde de overheid – dus ook Leopold – in de uitvoering en de controle. Vaak werden de 40 uren ruim overschreden, en stemden de inlanders er pas onder zware druk – vaak onmenselijk zwaar – in toe om in het systeem te stappen, dat nieuw en in hun ogen onnuttig was. Wreedwaardig machtsmisbruik van de kolonisatoren is hier zeker aan de orde geweest. En daar zijn – eveneens naar de normen van die tijd – grenzen overschreden. Want ook in Leopolds tijd hebben een aantal politici en *opinionleaders*, niet de meerderheid, sommige methodes in de EIC immoreel en verwerpelijk bevonden. Op zijn minst voor dit deel van zijn tijdgenoten zat Leopold dus fout.

Zeker, Leopolds overweldigende macht en zijn kennis over minstens een deel van de wantoestanden, rechtvaardigt dat zijn reputatie onder de modder hangt. Maar Leopold heeft geen mensen gemarteld, doodgeschoten, gekweld of verkracht, noch heeft hij daartoe een direct bevel gegeven. Dat waren de daden van anderen: Belgen, Europeanen, Afrikanen. Gaat hij dan vrijuit? Natuurlijk niet. Zijn persoonlijke aansprakelijkheid was toen en is nog steeds aan de orde. Leopold mag dan geen bevel tot moorden gegeven hebben, van de misbruiken en misdaden wist hij vanaf de eeuwwisseling zeker af. Het pleit voor hem dat hij ze heeft bestreden. Maar evenzeer pleit het tegen hem dat hij

dat niet voldoende krachtdadig en efficiënt heeft gedaan. Hij heeft aangemaand, verboden en bedreigd. En weinig veranderd. Door de gebrekkige en ontoereikende middelen die hij inschakelde, bleven de praktische gevolgen van zijn interventies tegen de wantoestanden beperkt. De EIC-regering te Brussel maakte het bovendien telkens weer zonneklaar voor de lokale ambtenaren ter plaatse dat de aanpassingen van de reglementen en de wetgeving bedoeld waren om de manier van werken te regulariseren, niet te hervormen. Leopolds ambtenarij gaat evenmin vrijuit als hijzelf. Aanvankelijk informeerde zij hem onvolledig en onvoldoende over de gruweldaden. Ook onafhankelijke rechters konden in bepaalde gevallen de rechtsgrond noch de harde bewijzen vinden om tot een veroordeling te komen. En als het wel tot een veroordeling kwam, was die mild. Leopold wist dus zeker niet alles. Maar wát hij wist, had volstaan moeten hebben om meer te doen. Het tegendeel gebeurde. Wat in zijn Vrijstaat aan kwaad geschiedde, heeft hem aanvankelijk zeer boos gemaakt en dreigementen aan zijn ondergeschikten doen schrijven, maar werd geleidelijk aan iets wat steeds verborgen, begraven, brutaal ontkend moest worden, tot hijzelf leek te geloven dat het niet bestaan had.

Het is echter in strijd met de historische feiten om alle misdaden aan zijn voeten leggen en ontslaat ons vooral van de plicht om dieper te graven. Leopold is zeker hoofdverantwoordelijk. Er zijn nog andere hooggeplaatste gezagvoerders aan wie de geschiedenis rekenschap moet vragen. We hebben het dan niet over de evidente schuldigen, de mannen die de zweep hanteerden in de jungle, maar over de heren die de instructies gaven in Boma, Antwerpen en Brussel, zoals de EIC-topambtenaren gouverneur-generaal Charles Liebrechts, Van Eetvelde en de zakenlui Thys, de Browne de Tiège en Arthur Van den Nest, de man die boos was op Leopold omdat die de gijzelnemingen verbood en de Anversoise haar politiebevoegdheden afpakte. Die heren zijn steeds buiten schot gebleven. Toch waren net in hun wingewesten de misbruiken vaak het ergst. Ook de Belgische regering en de grootmachten gaan niet vrijuit. Zij hadden moeten en kunnen

weten dat hun beslissingen Leopold uiteindelijk ertoe zouden verplichten om op alle denkbare manieren de kolonie levensvatbaar te maken. Kortzichtig eigenbelang belette hen in te zien dat daarbij de humanitaire aspiraties zouden vervliegen onder de druk van geldgebrek. Maar zo gaat ons collectief bewustzijn niet te werk. Onrecht moet altijd één schuldige hebben, ook al is het ontstaan uit een complex geheel van factoren en mededaderschap. Het kwaad krijgt graag een menselijk gezicht toegedicht, want zonder duidelijk vijandbeeld blijven we achter met het frustrerende gevoel van een onverwerkt verleden. De slechtheid in al haar gedaantes laat zich daarom graag uitbeelden door koning Leopold II. In werkelijkheid waren er in het veld vele andere en soms grotere 'slechteriken'.

Het is al die context die vaak ontbreekt in de hedendaagse beoordeling van Leopold en zijn EIC. 'Soms praten mensen over onze voorouders alsof ze kinderen waren en wij de volwassenen zijn, en zo werkt het niet', hoorde ik Hilary Mantel ooit zeggen. Een andere, klassieke vergissing bij het beoordelen van het verleden is de fout van het anachronisme. Men projecteert dan op het verleden het normenstelsel van het heden. Voor een deel vallen die normen samen, maar voor een deel ook niet. Het verleden is ontvambaar. Meer dan ooit zelfs. Sommigen eisen van de geschiedenis dat ze zich aanpast en onderwerpt aan de tijdsgeest van vandaag. Geschiedschrijving moet omlijst worden met allerlei politieke verzuchtingen van het heden. Die omlijsting van de tijd maakt het dan mogelijk om de geschiedenis met terugwerkende kracht aan te klagen.⁵⁸⁹ En zo is Leopold II tot misdadiger uitgeroepen, alsof hij leeft en handelt in de hedendaagse wereld. Rond Leopold II is een zwarte mythe ontstaan, waarvan de waarheidsgrond niet altijd wordt gecheckt en soms kritiekloos wordt nageaapt. Zijn Congolese erfenis heeft hem inmiddels zowat alle krediet doen verliezen. Deels is dat volkomen terecht, deels ook onterecht. Kritische geesten zien dat in. 'Zijn onderneming herleiden tot tomeloze zelfverrijking doet geen recht aan de nationale en sociale motieven van zijn imperialisme', schreef David Van Reybrouck in

zijn *Congo*. Hoewel Leopolds beleid en bestuurlijke kader aan ontelbaar veel Congolezen het leven kostte, is het nooit zijn bedoeling geweest bepaalde bevolkingsgroepen fysiek uit te roeien. De EIC zat fout in elkaar. 'Niettemin is het complete nonsens om te beweren dat Leopold doelbewust een systeem in stand hield waarvan hij wist dat het wreedaardig zou geweest zijn', concludeerde de Engelse geschiedkundige Barbara Emerson, een autoriteit ter zake. En de Gentse historica Petra Vervurst schreef onomwonden dat de Congolezen het in die tijd niet beter gehad zouden hebben als ze door Fransen, Duitsers of Engelsen gekoloniseerd waren in plaats van door Leopold II.⁵⁹⁰ De grote specialist ter zake, Jean Stengers, meent dat Leopold onterecht is beschuldigd van al het kwaad dat in Kongo is geschied. Leopold II, zo zeggen deze historici dus, is niet het immorele monster dat sommigen in hem menen te zien. Maar hij was wel een typische kolonisator uit die tijd, die financieel-economische doelen liet prevaleren op sociale en humanitaire doelen en zich weinig of niets aantrok van de gevolgen voor de inheemse bevolking.

Misschien is het gepast dat het laatste woord over Leopold en Congo door de Congolezen zelf gegeven wordt. Niet door een Amerikaan of een Belg, maar door Congolese experts. Want die bestaan natuurlijk ook. Niet zo lang geleden verscheen een opiniestuk van Mathieu Zana Etambala, een Belgische historicus met Congolese roots.⁵⁹¹ Deze expert in de Congolese geschiedenis boog zich over de vraag of monumenten van Leopold II moeten verdwijnen. Door gaans ventileren Belgen van Congolese origine graag hun mening over de monumentenkwestie. En die is hoofdzakelijk negatief. Niet bij deze beoordelaar: 'Wat denkt de Congolese intellectuele elite over Leopold II en diens Congo-Vrijstaat? Er bestaat een stille en zwijgende meerderheid. Bij de minderheid lopen de meningen fel uiteen. Sommigen steken hun aversie voor de koning niet onder stoelen of banken. Anderen wijzen er toch voorzichtig op dat hij de *founding father* is van hun geliefde natie die geregeld door interne en externe krachten wordt bedreigd. In de Institut des Archives Nationales du Congo prijkt nog een groot portret van Leopold II. Misschien dient

het alleen als decoratie? Hoe dan ook, zij gooien het niet op het stort. [...] Mijn oren suizen wanneer sommigen onder hen beweren dat ze zin hebben om te kotsen telkens als zij het ruitersstandbeeld van Leopold II op het Troonplein passeren. Ze houden Leopold II verantwoordelijk voor de talrijke massaslachtingen in Congo. Ik moet eerlijkheidshalve toegeven dat ik die neiging tot kotsen nooit heb wanneer ik daar voorbijloop. Ik word eerder onwel wanneer ik een honderdtal meter verder, aan de Naamsepoort en in het hartje van de Matongewijk, geconfronteerd word met jonge Afrikaanse drugdealers. Drugs en werkloosheid onder de Afrikaanse jongeren in België zijn urgentere problemen dan het al dan niet wegnemen van het standbeeld van de rubbermagnaat.'

En wat zegt men in Congo zelf? Daar lijkt het verleden vervaagd te zijn en Leopold II er nog weinig toe te doen. Volgens het onderzoek van professor Isidore Ndaywel è Nziem van de universiteit van Kinshasa is de huidige Congolese jeugd met heel andere problemen bezig. De door hem ondervraagde leerlingen in Kinshasa zijn 'veel gevoeliger voor de [hedendaagse] postkoloniale tragedies en de ontregeling die ze in het dagelijks leven hebben veroorzaakt', en zijn 'weinig geneigd om het proces van de leopoldiaanse periode te maken'. De figuur van Leopold II is in Congo zelf dus niet eenduidig. In het collectieve geheugen van het huidige Congo is hij zowel 'beul' als 'weldoener'. 'Niemand heeft dan ook het monopolie over de objectiviteit, en nog minder over de waarheid', zo besluit Ndaywel è Nziem. 'Zelfs niet de Belgische historici.'⁵⁹² En dus schuift ook deze toonaangevende Congolese historicus op geen enkel moment de schuld voor de gruweldaden rechtstreeks in de schoenen van Leopold II. Eenzelfde mening treffen we aan bij een andere onderzoeker aan de universiteit van Kinshasa, Jean-Pierre Nzeza Kabu Zex-Kongo. Nzeza is geboren in Belgisch Congo. Elf jaar lang maakte hij er de slotfase van het koloniaal bewind mee. Hij is een van de eerste Congolese academici die Leopold bekijkt door een Congolese bril. En wat blijkt? Zijn kijk is verrassend mild. Ten eerste ziet Nzeza het ruimere

plaatje. Het was David tegen Goliath, aldus Nzeza. Het individu dat triomfeerde over de grootmachten. Dat verdient bewondering. 'Mijn pleidooi voor de Koning-Soeverein Leopold II luidt als volgt', aldus Nzeza. 'De Koning-Soeverein is onverdedigbaar wat betreft het martelaarschap van de Autochtonen. Maar: voor deze misdaden acht ik hem verantwoordelijk, doch niet schuldig. Men mag zijn werk en de grote verwezenlijkingen niet verdonkeremanen, want die pleiten voor een eerherstel.'⁵⁹³ Enige zin voor contextualisering is op zijn plaats, zegt Nzeza. 'Alles wijst erop dat de tragische effecten moeilijk te voorzien waren. [...] Bij het opstellen van dit koloniale exploitatiebeleid, wees niets erop dat het zoveel verwarring en incoherentie teweeg zou brengen in de geesten waardoor dit soort barbaarse ontsporingen mogelijk werden. Vanuit het standpunt van het paleis in Brussel hoefde er niemand om te komen.'⁵⁹⁴ Nzeza komt tot – wat hij noemt – 'een genuanceerd oordeel'. Leopolds grootste realisatie is dat hij Congo gemaakt heeft. En dat is een belangrijker gegeven dan wij in het Westen kunnen aanvoelen, aldus Nzeza. Voordat Leopolds bewind een aanvang nam, bestond Midden-Afrika uit een lappendeken van honderden volkeren en etniciteiten. Vaak stonden ze elkaar naar het leven. Men gaf alleen om de medemens zolang die van de eigen stam was, aldus Nzeza. 'Anders gezegd, zodra men buiten het stamgebied kwam, bevond men zich in het buitenland.' Het was net dat tribale, primitieve en beperkende kader dat Leopold wilde overstijgen. Hij wilde van de lappendeken een natie maken. En is daarin geslaagd. Dat kon alleen gebeuren door een nationale identiteit te creëren, een werk van lange adem en grote moeilijkheden. Om dat doel te bereiken bracht Leopold drie systemen in stelling: het onderwijs, de kerstening en de Franse taal. In de eerste plaats was het nodig om de inboorling een hogere morele verantwoordelijkheidszin bij te brengen, niet louter ten aanzien van familie of stam, maar tegenover alle 'burgers' van het land. Een burgerschap dat nog tot stand gebracht moest worden. Daarvoor was onderwijs onmisbaar. En om onderwijs te hebben had Leopold de katholieke missies nodig. Zij waren de enige organisaties die deze taak op zich wilden en konden nemen.

Onderwijs en evangelisatie gingen dus noodzakelijkerwijze hand in hand. Geen wonder dat Leopold het christendom tot officiële godsdienst uitriep. Een andere methode om tot eenmaking te komen was de taal. Ze heeft, aldus nog steeds Nzeza, de Congolezen geholpen om zich te vormen, de tribale beperkingen te overstijgen, met elkaar te communiceren over de etnische grenzen heen en om met de wijde wereld in contact te treden. Dat en het leger – de Force Publique – hebben de basis van een autonome Congostaat gelegd, zoals die later vorm zou krijgen. Eén grondgebied, één staatshoofd, één volk, één staat, één geloof, één taal. De EIC lag mijlenver wat wij vandaag de dag als de ideale samenlevingsvorm beschouwen in het België van de eenentwintigste eeuw. Maar volgens deze Congolees was het wel de ideale manier voor Midden-Afrika op het einde van de negentiende eeuw. Het viel niet te verwachten dat Leopold daar nog tijdens zijn leven in zou slagen. Daarvoor was deze taakstelling te gigantisch en de weg te lang. Maar de fundamenten zijn wel degelijk door hem gelegd, en door niemand anders. Het is een zelden geziene persoonlijke prestatie in de geschiedenis. Maar ze wordt overschaduwd door de in Congo begane excessen. En daarvoor is Leopold zelf als eerste verantwoordelijk. In België was hij een regeerder maar geen heerser, in Congo was hij een heerser, maar een baatzuchtige en vooral rampzalige regeerder.

Betwistbaar groot

Was Leopold II een goede vorst in België? Het is onmogelijk deze vraag eenduidig te beantwoorden. Want welke parameters zouden wij, mensen van de eenentwintigste eeuw – die weinig voeling hebben met de politieke en internationale context van toen – kunnen invoeren om hem te beoordelen? Zelfs zijn tijdgenoten zagen hem telkens weer vanuit een ander perspectief. Tot op het einde van zijn leven is men deze eigenzinnige koning blijven kastijden. Gehekeld werd hij om goede en slechte redenen: omdat hij zijn handtekening niet zette onder een besluit ter afschaffing van de casino's van Oostende en Spa, omdat er paarden waren gestorven tijdens militaire acties, omdat hij de eerste winnaar van de wielervedrijfs Parijs-Brussel, een Belg, op het paleis had ontvangen, omdat hij een atletiekfeest van de Katholieke Liga had bezocht enzovoort. Trivialiteiten soms. Toen hij stierf, werd zijn lijk in de straten van Brussel beschimpt. Toen al dachten enkelen dat dit unfair was. 'Is de koning in de fout gegaan,' vroeg Goffinets advocaat Alexander Braun zich af, 'of zijn wij te kortzichtig, krenterig, kleinburgerlijk geweest en zijn we ons te weinig bewust geweest van wat er nodig is om de welvaart van een land te doen voortuitgaan?'⁵⁹⁵ Zo zag Leopold zichzelf waarschijnlijk ook. Een bewindsman met ideeën die te groot waren voor de geest van zijn land. Een reus gelogeerd op de tussenverdieping. Amper zestien jaar later werd hij op het schild gehesen. In 1925 organiseerde *Le Peuple* een opiniepeiling à la *De Grootste Belg*. Van de 66.405 deelnemers stemden er meer dan 16.000 op Leopold II. Een monsterscore.